

18. Deduk A. V. Ot porubezhya knyazhestv XIII–XIV stoletij k granicam vladenij duhovnyh korporacij: sudba «okolicy» Ryazanskogo Olgova monastyrya i okrestnyh zemel. *Uralskij istoricheskij vestnik*. 2024. № 1 (82). S. 6–15 [rus.].

Rominskiy Yevhen. Legal understanding of borders in international treaties and legal texts of Ancient Rus

Studying the issues of the formation and development of legal concepts about the national territory and its borders, we must delve into the very foundations, to the time of the East Slavic state entities (in other words, the state entities of Ancient Rus), as well as those state entities and states under the influence or rule of which the aforementioned East Slavic state formations fell during the studied period of the XI–XV centuries. The term «East Slavic legal and cultural space» is used to denote this territorial and political massif.

The language of legal texts of the East Slavic legal and cultural space of the XI–XV centuries brought to us two main words related to the understanding of the border: «meja» and «rubij». Also, in the Church Slavonic language, which was widely used by scribes, boundaries correspond to the words «predil» and «jereb». «Predil» and «meja» were quite freely used as synonyms in Ancient Rus literature. The «Meja» and «rubij» are mentioned in international and inter-princely treaties. It is interesting that references to the peace concluded along the old princely border are also known from birch documents, i.e. private correspondence. The word «meja» also denoted the borders of economic territories, arable land, etc. Such a «meja» is known from Rus'ka Pravda, other legal monuments, private acts and narrative sources.

The «meja» thus introduced a clearly defined legal boundary in terms of content and essence. For private farms, it was the border of a certain type of their economic activity. At the same time, for the lands of state and corporate entities, principalities and monasteries, which were endowed not only with economic, but also with political rights, the public rights of the other party could not violate this boundary. Both terms were used in parallel, but in fact had a certain essential separation: the «meja» is more of a specific sign or a specific division. The «rubij» is a limitation for certain actions and rights. It should also be taken into account that often the words «meja» or «rubij» are simply not mentioned. In general, it should be noted that the most common in peace treaties are statements about old lines, about old «fees», etc., that is, only a reference to previously defined borders or practices without even naming them.

Only the emergence and development of the state management apparatus, its essential filling, both by officials and through the development of legislation, will create conditions for the gradual transformation of «meja» and «rubij» into state borders.

Key words: Legal history, East Slavic, Kyivan Rus, Ancient Rus, state formations, Medieval Law, Ancient Rus Law, international law, Source of Law, oral law, written law, Legal Treaty.

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-315-326

УДК 342.4

А. Ю. ІВАНОВА,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0002-7344-4505

ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: КОНЦЕПЦІЯ ВУДРО ВІЛЬСОНА ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Автор звертається до історії формування і сутності права націй (народів) на самовизначення як фундаментального принципу міжнародного й конституційного права та феномену політико-правового життя, а також досліджує історичні особливості його застосування у проголошених національних республіках міжвоєнної доби, а саме у Литві та Україні.

Ключові слова: право на самовизначення, самоврядування, суверенітет, Литва, Україна.

Ivanova Anastasiia. The right of nations to self-determination: Woodrow Willson's concept and the historical and legal reality in Eastern Europe of the early twentieth century

The author addresses the history of formation and essence of the right of nations (peoples) to self-determination as a fundamental principle of international and constitutional law and a phenomenon of political and legal life, and also examines the historical features of its application in the proclaimed national republics of the interwar period, namely Lithuania and Ukraine.

Key words: right to self-determination, self-government, sovereignty, Lithuania, Ukraine.

Актуальність. Право націй (народів) на самовизначення було й залишається одним із фундаментальних принципів міжнародного та конституційного права. Сучасні спроби викривлення його сутності в процесі застосування, поряд з іншими правовими інструментами, з метою легалізації експансіоністської політики, змушує нас звертатися до історії формування та реального змісту цього принципу та феномену політико-правового життя, а також дослідити історичні особливості його застосування у двох національних республіках міжвоєнної доби, а саме в Литві та Україні.

Мета – дослідити історію формування концепту права націй (народів) на самовизначення, а також особливості наступної його реалізації в політико-правовому житті національних республік, проголошених у міжвоєнний період.

* *Ivanova Anastasiia, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)*

Виклад основного матеріалу. Статутом ООН закріплено мету організації: розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру.

Перші статті Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права Генасамблеї ООН 16.12.1966 р. визначають, що «всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток».

Сьогодні право націй на самовизначення визнається фундаментальним принципом конституційного та міжнародного права. Саме на ньому ґрунтувалося проголошення Української Народної Республіки 1917–1918 рр. і сучасної України 1990–1991 рр., що вже прямо закріплено в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. та в Акті проголошення незалежності України 1991 р.

Очевидно, що сам принцип сформувався значно раніше і став основною правовою підставою для проголошення незалежних республік на постімперському просторі після Першої світової війни. Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона, хоча основи для його формування були закладені ще під час французької та американської революцій з їх ідеями народу як джерела влади та відповідно легітимності тієї влади, яка ґрунтується на волі народу. Тут можна погодитися з нідерландським дослідником Девідом Раїчем, який зауважив, що право народу вільно визначати свій політичний статус впливає з цих ідей та є логічним їх продовженням і розвитком¹.

Якщо дотримуватися буквального прочитання тексту виступу та власне 14 пунктів американського президента перед конгресом, словосполучення «право на самовизначення» в ньому не знайдемо. Водночас загальноновизначним є те, що принаймні шість з 14 пунктів* імпліцитно базовані на цьому

* Це V. Вільне, відкрите та абсолютно неупереджене регулювання всіх колоніальних претензій, засноване на суворому дотриманні принципу, згідно з яким при вирішенні всіх таких питань суверенітету інтереси відповідного населення повинні мати рівну вагу зі справедливими претензіями уряду, чия правова підстава має бути визначена. IX. Корекція кордонів Італії має бути здійснена за чітко впізнаними національними лініями. X. Народом Австро-Угорщини, місце яких серед націй ми хочемо бачити захищеним і забезпеченим, слід надати найвільнішу можливість для автономного розвитку. XI. Румунія, Сербія та Чорногорія мають бути звільнені; окуповані території – відновлені; Сербія має отримати вільний і безпечний вихід до моря; і відносини між кількома балканськими державами, мають бути визначені дружніми консультаціями за історично встановленими лініями приналежності та національності; і повинні бути встановлені міжнародні гарантії політичної та економічної незалежності та територіальної цілісності ряду балканських держав. XII. Турецькій частині нинішньої Османської імперії має бути забезпечений надійний суверенітет, але іншим національностям, які зараз перебувають під турецьким пануванням, має бути гарантова-

концепті. Наведемо тут ті з них, що безпосередньо стосуються України та її території²: «V. Вільне, відкрите і абсолютно неупереджене врегулювання всіх колоніальних претензій на основі суворого дотримання принципу, що при вирішенні всіх таких питань суверенітету інтереси відповідного населення повинні мати рівну вагу зі справедливими претензіями уряду, чия правова підстава має бути визначена.

VI. Звільнення всієї російської території і таке вирішення всіх питань, що стосуються Росії, *яке забезпечить* найкращу і найвільнішу співпрацю інших націй світу в отриманні для неї вільної і безперешкодної можливості самостійного визначення свого власного політичного розвитку і національної політики та *запевнить її* в щирому прийомі до спільності вільних націй в формі правління, яку вона сама обере; і, більш ніж у прийомі, сприянні також будь-якого роду, якого вона може потребувати та сама бажати. Ставлення до Росії з боку її сестринських націй у найближчі місяці стане перевіркою їхньої доброї волі, їхнього розуміння її потреб як відокремлених від їх власних інтересів, а також їхньої розумної й безкорисливої симпатії...

X. Народом Австро-Угорщини, чие місце серед націй ми хочемо бачити захищеним і гарантованим, повинна бути надана найвільніша можливість для автономного розвитку».

Через декілька тижнів після проголошення 14 пунктів президент Вільсон висловився ще точніше, а саме, звертаючись до Конгресу 11 лютого 1918 р., наголосив: «Самовизначення – це не просто фраза. Це імперативний принцип дії, який державні діячі відтепер ігноруватимуть на свій страх і ризик»³. Після цього продовжив промову тим, що стало відомо як чотири принципи, що стосуються вищезазначеного та слідує на 14 пунктами. А саме Вільсон зауважив:

– Що кожна частина остаточного врегулювання повинна ґрунтуватися на сутнісній справедливості цієї конкретної справи і на таких коригуваннях, які найімовірніше приведуть до миру, який буде постійним;

– Що народи і провінції не можуть бути предметом торгу від суверенітету до суверенітету так, ніби вони були просто рухомих майном та пішаками у грі, навіть у великій грі, тепер назавжди дискредитований; але це

– Будь-яке територіальне врегулювання, пов'язане з цією війною, має здійснюватися в інтересах і на благо відповідного населення, а не як частина будь-якого простого коригування або компромісу претензій між державами-суперницями; та

на безсумнівна безпека життя та абсолютно безперешкодна можливість автономного розвитку, а Дарданелли мають бути назавжди відкриті як вільний прохід для кораблів і торгівлі всіх націй під міжнародними гарантіями. XIII. Має бути створена незалежна польська держава, яка повинна включати території, населені безперечно польським населенням, якому повинен бути забезпечений вільний і безпечний доступ до моря, а політична та економічна незалежність і територіальна цілісність якої повинні бути гарантовані міжнародним пактом.

– Щоб усі чітко визначені національні прагнення було максимально задоволені, без внесення нових або увічнення старих елементів розбрату й антагонізму, які з часом могли б порушити мир в Європі, а отже, і в усьому світі⁴.

Отже, право на самовизначення для Вудро Вільсона – це насамперед захист національних меншостей і етнічних груп, але не шляхом зовнішньої протекції, а шляхом уповноваження їх на власний самозахист через внутрішні механізми демократичного самоврядування (самоуправління). Додатковою політичною метою такого захисту є усунення найбільшого джерела конфліктів у багатонаціональній довоєнній Європі, яке реалізується за допомогою демократичних інститутів їх самоврядування. Фактично тут не йдеться про право на самовизначення як абсолютне право або певну теоретичну ідею зі світу ідей. Це цілком конкретний політичний інструмент і ефективний спосіб, спрямований на усунення найбільш конфліктогенного чинника для повного миру в Європі та світі.

Ведучи розмову про право на самовизначення, варто зауважити, що розвиток цього концепту цікавив у цей час і Леніна, який шукав у ньому рішення найактуальнішого на той момент національного питання, але, на відміну австро-марксистів Карла Реннера та Отто Бауера, – на територіальній основі. Ленін розумів право пригноблених націй на політичну сепарацію, в його інтелектуальній полеміці з Розою Люксембург, викладений ним у розвідці «Про право націй на самовизначення»⁵, фактично йдеться про право сецесії. Як зауважує Раїч, акцент тут відбувається не на внутрішньому, а на зовнішньому вимірі концепції права на самовизначення, що суттєво відрізняє підходи Вільсона та Леніна⁶. «Отже, якщо ми хочемо зрозуміти значення самовизначення націй, не граючись у юридичні дефініції, не «вигадуючи» абстрактних визначень, а розбираючи історико-економічні умови національних рухів, то ми неминуче дійдемо висновку: під самовизначенням націй мається на увазі державне відокремлення їх від чужонаціональних колективів, мається на увазі утворення самостійної національної держави», – зазначав Ленін.

Сьогодні дослідники закидають, що для Леніна національне самовизначення було суто політичним інструментом, підпорядкованим меті соціалізму, а ми б ще додали – й експансіонізму, і надалі спробуємо це продемонструвати.

Загалом, підготовкою рекомендацій і пропозицій американському президенту щодо повоєнного облаштування тривалого миру займався спеціальний орган – дослідницька група «The Inquiry», яка складалася з близько 150 науковців, працювала під керівництвом радника президента Едварда Хауса та під наглядом філософа Сідні Мезеса. Документи цієї групи викликають особливу увагу.

У цих документах вбачаємо ще один важливий непроголошений принцип, однак необхідний для реалізації права на самовизначення. Назвемо його «життєздатність» або «вітальність» держави. Так, у доповідях і рекомендаціях неодноразово зазначалося, що для того, щоб бути повноцінним

політичним суб'єктом при вирішенні територіальних питань, Україна має продемонструвати власну життєздатність.

У рекомендаціях і дискусіях щодо території Польщі зазначалося, що запропонована Польща може включати на південному сході «гаряче спірну і дуже загадкову територію і населення Східної Галичини». Цей регіон мав бути переданий Польщі лише за умови, що Україна перебуватиме «в нинішньому стані хаосу», і то лише як самоврядну провінцію, що має гарантоване Лігою Націй право вирішити питання про власну належність (лояльність) у майбутньому.

Якщо на час ухвалення рішення Паризькою мирною конференцією Україна доведе свою життєздатність, то спірна смуга має бути закріплена за нею, тому що в цьому регіоні українці переважають поляків удвічі⁷.

Загальні рекомендації щодо Росії містили побажання заохочувати у відповідний час возз'єднання з Росією тих прикордонних регіонів на півдні та заході, які відокремилися й створили власні національні уряди, зокрема урядів балтійського регіону та України, якщо це возз'єднання може бути здійснене в рамках федеративної або справді демократичної Росії.

Водночас стосовно України рекомендовано:

1) створити Українську державу за умови, що український націоналізм достатньо сильний, щоб виправдати це рішення;

2) включити Східну Галичину до складу Української держави, якщо ця держава буде сильною; в іншому випадку залишити її у складі Польщі як самоврядну провінцію, гарантувавши право визначити свою належність пізніше;

3) Крим має бути переданий Україні.

У дискусії з першого питання зазначалося, що:

«1) Сьогодні Україна перебуває в стані хаосу, і все ще невідомо, що візьме гору: російські симпатії вищих класів чи більшовицькі або анархістські тенденції мас.

Якщо населення вдасться зібрати разом і створити державу, як показано на картах 4 і 7, то Україна матиме територію* майже 600 тис. квадратних кілометрів, або дещо більшу за Німецьку імперію, і населення близько 37 млн осіб»⁸.

Дискусія з другого питання повторювала аргументи, наведені в рекомендаціях щодо території Польщі, основним з яких була необхідність України довести свою життєздатність.

З третього питання зазначалося таке. «Населення Криму переважно татарське і великоросійське. Однак, здається, найкраще приєднати Крим до України, оскільки: а) він відрізаний від власне Росії поясом безсумнівно української території; б) створення маленької кримської держави видається недоцільним; в) Україна має в кращому випадку лише обмежений вихід до Чорного моря»⁹.

Отже, практична реалізація принципу самовизначення була поставлена в залежність до доведення життєздатності, проголошеної на її підставі держа-

ви або політичного суб'єкта. Цікаво, що цей аргумент у рекомендаціях звучав щодо України, а також до територіальних претензій Бельгії. Основним елементом життєздатності її вимог названо справедливість, що дає підстави нам припуститися до певної екстраполяції і говорити про необхідність доведення справедливості існування молодій Українській республіці як держави.

Цей же принцип, а саме необхідність продемонструвати власну життєздатність або вітальність, простежується й у рішенні міжнародного арбітражу щодо острова Пальма. У ньому йдеться про те, що якщо виникає суперечка про суверенітет над частиною території, то зазвичай з'ясовується, яка з держав, що претендує на суверенітет, має правову підставу – завоювання, окупація тощо – вищу за ту, яку інша держава може висунути проти неї. Однак, якщо оспорювання ґрунтується на тому, що інша сторона *фактично продемонструвала суверенітет*, недостатньо встановити правову підставу, на якій територіальний суверенітет був законно набутий у певний момент; *необхідно також довести, що територіальний суверенітет продовжував існувати і дійсно існував у момент, який для вирішення спору слід вважати вирішальним*. Ця демонстрація полягає у *фактичному прояві діяльності держави*, яка належить лише територіальному суверену.

Тому видається природним, зазначається в рішенні, що елемент, який є важливим для конституювання суверенітету, не повинен бути відсутнім у його продовженні. Це настільки правильно, що практика, як і доктрина, визнає – хоча й під різними юридичними формулами і з певними відмінностями щодо необхідних умов – що *безперервна і мирна демонстрація територіальної цілісності (територіального суверенітету)* (мирний по відношенню до інших держав) є таким же важливим, як і правова підстава¹⁰.

Сьогодні аналітики часто закидають західним партнерам України обрану ними стратегію невтручання та самостійного захисту України. Очевидно, цинізм такої політики частково можна пояснити її історичним підґрунтям і застосуванням непроголошеного принципу міжнародного права – принципу життєздатності або вітальності. Проголошена на підставі права на самовизначення і вже визнана міжнародним співтовариством суверенна держава Україна мусить ще раз довести міжнародному співтовариству свою життєздатність, навіть якщо це означає необхідність самостійно обстоювати свою державу зі зброєю в руках від окупації терористичної держави-агресора, розташованої на північному сході від неї.

У цій статті розглянемо правовий вимір реалізації права на самовизначення після Першої світової війни на прикладі двох республік – Литви та України.

Первісне проголошення Української Народної Республіки відбулося силою III Універсалу 20 (7) листопада 1917 р., тобто через два тижні після жовтневого перевороту і повалення Тимчасового уряду, та ще до проголошення 14 пунктів Вудро Вільсоном. Вдруге політичне проголошення цієї держави, її незалежності та суверенітету відбулося IV Універсалом 9 січня

1918 р. словами: «Однини Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу», що дало додаткові повноваження українській делегації у Брест-Литовську на підписання мирного договору від імені незалежної України.

У Конституції УНР 29 квітня 1918 р. поряд із виголошенням УНР як суверенної, самостійної і ні від кого незалежної держави, закріплено принцип народовладдя, а саме самоуправління, тобто влада в Україні належить народу та здійснюється через парламент – Всенародні Збори України. Отже, було застосовано принцип, закладений в 14 пунктах Вільсона в чистому вигляді – як розвиток ідеї самоврядування національних меншин.

Хоча сам суб'єкт – нація, народ – залишався незмінним, залежно від політичних позицій і соціального капіталу, на який спирався той чи той уряд, відрізнялося бачення його структурного наповнення. Якщо в Універсалах Центральної Ради та Конституції УНР йдеться про народ України як громадян Української Народної Республіки всіх разом (ст. 2 Конституції), то в інтерпретації Директорії на владу її уповноважив *трудолюбивий народ*. Відповідно, як зазначено в Декларації Директорії, «право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнівними силами сучасного ладу. Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише *класам працюючим – робітництву й селянству*, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю».

Значно далі у своїх інтерпретаціях пішли більшовики, які номінально визнали право українців на самовизначення, що означало, втім, реалізацію цього права лише через самих більшовиків або тих, хто сприйняв їх програму. Застосування цієї інтерпретації самовизначення в Україні відбувалося у двох напрямках¹¹. По-перше, більшовики провели з'їзд Рад у Києві, а згодом створили в Харкові Народний секретаріат як уряд, що конкурував з Центральною Радою. Другою, більш ефективною лінією був напад на Українську Центральну Раду за допомогою червоногвардійців з Радянської Росії. Він розпочався з ультиматуму, в якому більшовицький уряд засудив Раду за її «відмову визнати Ради і радянську владу на Україні», а за ним послідував наступ червоногвардійців. Центральна Рада відповіла проголошенням незалежності України, але її сили були надто слабкими, щоб відстояти її, і 26 січня 1918 р., після сильного бомбардування, Київ впав перед радянськими військами.

Отже, така інтерпретація права українців на самовизначення як визнання її за певною політичною групою була фактично її протилежністю – запереченням за українцями як народом (нацією) такого права. Пізніше, слід зазначити, більшовики скористалися цією концепцією у власних інтересах та проголосили радянську Україну. І хоча виникла вона із заперечення більшовиками права українців на самовизначення, однак, за певною історичною іронією,

саме радянська Україна стала твердою юридичною основою для проголошення сучасної незалежної України, що стала її правонаступницею.

Реалізацію права на самовизначення в міжвоєнній Литві проаналізував один із найвідоміших литовських конституціоналістів Миколаас Рьомеріс, висновки якого стисло охарактеризуємо¹².

Юридичним початком існування Литовської республіки вважається проголошення 16 лютого 1918 р. історичного правового Акта про проголошення та відновлення Литовської Держави. Цей документ і ця дата закріплені серед найважливіших віх конституційної історії Литовської республіки і в сучасній Конституції Литви.

З тексту цього Акта випливає, що: а) проголошується незалежна Литовська Держава, яка ґрунтується на визнаному праві самовизначення народів і резолюції Вільнюської конференції як акті вільного здійснення цього права; б) ця Незалежна Литовська Держава не створюється наново, а відновлюється, а це означає, що для її проголошення достатньо факту її відновлення або відродження, який відбувся за рішенням народів, що і робить Литовська Таріба (Рада Литви); с) оголошується, що Таріба для промугляції цього Закону є єдиним представником литовського народу, а отже, тільки вона може законно виступати від імені литовського народу, і що її виступ від імені литовського народу є юридичним актом власної волі народу; d) Незалежна Литовська Держава ґрунтується на демократичних принципах; е) столицею Литовської Держави є Вільнюс; f) утворення Незалежної Литовської Держави супроводжується розривом усіх політичних зв'язків, які об'єднували її з іншими державами; g) устрій Литовської держави та її відносини з іншими державами остаточно визначаються Установчим Сеймом; h) цей Установчий Сейм має бути скликаний якнайшвидше; i) цей Сейм обирається всім населенням країни на демократичних засадах.

У тексті Акта також міститься норма про його передачу урядам Росії, Німеччини та інших країн з проханням визнати Незалежну Литовську Державу.

На закономірне для всіх проголошених національних республік міжвоєнного періоду, чи створює акт проголошення держави власне державу, а щодо Литви: «чи дійсно Акт від 16 лютого 1918 року вже створив Литовську державу?», Рьомеріс як справжній конституціоналіст дає виважену відповідь, яку ми дозволимо собі навести повністю: «Звичайно, у світлі положень позитивного права сучасної Литовської держави на це запитання слід відповісти ствердно: позитивне право Литви вважає цей акт і його дату початком створення Литовської держави: отже, з юридичної точки зору, це беззаперечний факт, з якого мають бути зроблені всі правові висновки.

Однак у фактичних обставинах того часу, коли цей юридичний факт ще не був встановлений позитивним правом держави, на запитання, чи була створена Литовська Держава цим Актом 16.02, слід було б відповісти негативно.

Литовської держави на той час не існувало, оскільки феномену держави бракувало чи не найважливішого елементу, який, так би мовити, є також елементом, з якого складаються інші два елементи, а саме: відсутності уряду, що проявляється в територіальній імперії. Що стосується соціальної реальності держави, то ця проголошена держава ще не вийшла зі світу ідей. Не виключено, що в національній литовській нації проголошений Акт створення Держави становив певний особливий соціальний зв'язок, який охоплював і соціально пов'язував усіх тих інтелігентних литовців, а можливо, й інших державницьки налаштованих мешканців країни, які, можливо, були цілком готові не тільки прийняти цей акт як прапор для власних дій, але й підкоритися владі Таріби як проголошеного керівництва, визнавши силу її наказів; але це утворення було ще вільним – суб'єктивним – і ще не мало об'єктивного характеру держави як примусового територіального суверенного союзу; воно також не могло бути юридично встановлене позитивним правом неіснуючої держави.

Однак, звичайно, це не применшує політичного значення цього Акта в процесі становлення литовської держави. Політично ця держава була проголошена, а Акт проголошення закріпив декларацію волі або тверду державницьку позицію литовського народу як найвизначнішого суспільного чинника (соціального суб'єкта) країни, що, виходячи з принципу самовизначення народів, було самим вираженням цього вільного самовизначення, що в міжнародному контексті, відповідно до панівних національно-демократичних тез, вважається правовою підставою заснування держави»¹³.

Очевидно, що німецькими окупантами та й іншими противниками державної програми Таріби цей Акт не був сприйнятий, адже не містив жодних обмежень і жодних зобов'язань щодо відносин молоді Литовської держави з Німеччиною.

Німецька окупаційна цензура не дозволила опублікувати Акт 16 лютого в місцевій пресі. Хоча кілька газет у самій Німеччині, не пройшовши через військову цензуру, опублікували текст Акта, цензура одразу ж заборонила іншим передруковувати його або коментувати, зазначає Рьомеріс. Німецька влада заявила Тарібі, що готова визнати незалежну Литовську державу на основі Декларації від 11 грудня 1917 р., але Акт від 16 лютого, як такий, що заперечує цю основу, заважає це зробити; а також про готовність визнати Литву лише в разі скасування Акта від 16 лютого та повернення до Декларації від 11 грудня 1917 р.

Рада пішла на компроміс: вона не погодилася скасувати Акт від 16 лютого, але, з іншого боку, категорично й офіційно заявила німцям, що Акт від 16 лютого 1918 р. не суперечить позиції Таріби щодо конвенцій з Німеччиною, висловлених у її Декларації від 11 грудня 1917 р., і що, заявляючи, що остаточно врегулювання відносин між Литвою та іншими країнами є справою Установчого Сейму Литви.

Після цього Німеччина погодилась визнати Литву, що було зроблено під час урочистої церемонії Маніфестом від 23 березня цей акт визнання з боку

німців мав особливе значення і, у світлі подальших подій війни та інших подій, можливо, мав вирішальний вплив на подальшу роботу з розбудови литовської держави. У Маніфесті від 23 березня взагалі не згадується Акт 16 лютого, та йдеться про Литовську державу, пов'язану з Німецьким Рейхом узами і конвенціями міцного (або постійного) і вічного союзу та угодами, особливо у військовій, транспортній, миротворчій та енергетичній сферах. Також підкреслювався факт, що Таріба сама звернулася за підтримкою до Німецького Рейху (*знову маніпуляція «вільним волевиявленням»*. – А. І.), а саме визнання Німеччиною такої, як зазначає Рьомеріс у лапках, «незалежної» і «вільної» Литви та підтримка в її відбудові, ставилося в залежність від виконання нею двох умов: а) при укладанні конвенцій, а фактично угод, мають бути враховані інтереси як Литви, так і Німеччини, і б) Литва повинна була пропорційно брати участь у витратах німецької війни, оскільки німецька війна вплинула на її визволення.

Отже, власна інтерпретація права народів на самовизначення щодо Литовської республіки була і в окупаційній Німеччині, яка полягала у визнанні незалежної Литовської держави лише як держави, пов'язаної з Німецьким Рейхом узами і конвенціями міцного (або постійного) і вічного союзу¹⁴ та угодами, особливо у військовій, транспортній, миротворчій та енергетичній сферах, а також виконання вищезгаданих умов.

Примітно, що німці, війська яких були запрошені в Україну для підтримання правового порядку, не розігрували ту ж саму карту щодо маніпуляцій проголошенням Української держави, як це було в Литві.

Натомість підписання мирного договору у Бресті відбулося саме з українською делегацією як повноправним учасником міжнародних відносин. Очевидно, що це було продиктовано тодішньою політичною ситуацією, а й тим, що маніпуляції аргументом на користь визнання чи невизнання перших республік, що ґрунтувалися на праві народів на самовизначення, використовувався переважно для отримання наступного політичного контролю над тими республіками, з якими вбачалася перспектива утворення союзницької держави.

Тому застереження Вудро Вільсона про те, що народи і провінції не можуть бути предметом торгу, виявилися пророчими, хіба що тепер народи і провінції були не лише об'єктом, а водночас вимушено виступали самостійним суб'єктом таких перемовин.

Висновки. Право нації на самовизначення поряд з іншими політико-правовими інструментами, спрямованими на самостійне політичне життя національностей, починаючи від вільного волевиявлення і аж до самого суверенітету, зазнали суттєвого тиску і випробувань, за спроби досягнення ними іншої, ніж іманентна мета, особливо в намаганнях легалізації політики експансіонізму все того ж північно-східного сусіда України¹⁵.

У таких інтерпретаціях фактично йдеться про заперечення права на самовизначення, адже таке право хоч народжувалося як політичний інструмент, за

свою юридичною природою є абсолютним та не може бути зумовленим належністю чи неналежністю представників народу або нації до окремих політичних сил. Тому вже в ньому вбачаємо інструменталізацію реальних правових механізмів та спроби легітимації незаконної влади псевдоправовими засобами. Пошук захисту правових і політико-правових інструментів та механізмів від політичних маніпуляцій видається перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

1. Raic, David. *Statehood and the Law of Self-Determination*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2002. URL: <https://doi.org/10.1163/9789047403388> 2. President Woodrow Wilson's 14 Points (1918). *Milestone Documents*. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> 3. Raic David... 4. The messages and papers of Woodrow Wilson, Vol. 1, 1024, p. 475. Цит. за Raic. P. 182 5. Ленин В. Про право націй на самовизначення. 6. Raic David... 7. Document 246. Outline of Tentative Report and Recommendations Prepared by the Intelligence Section, in accordance with Instructions, for the President and the Plenipotentiaries, January 21, 1919 209 in Miller, David Hunter. *My Diary. At the Conference of Paris. With Documents*. Vol. IV. New York: Appeal Printing Company. 1924. pp. 223, 227–228. 8. Ibid. 9. Ibid. 10. Max Huber. The Island of Palmas (or Miangas) forms in its entirety a part of Netherlands territory. Reports of International Arbitral Awards, 1928, опублікованому United Nations, 2006. 11. Xenia Joukoff Eudin. The German Occupation of the Ukraine in 1918. *The Russian Review*. Vol. 1, No. 1, Nov., 1941, pp. 90–105. URL: <https://doi.org/10.2307/125435> 12. Römeris Mykolas. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. C. 36–38. 13. Ibid. 14. Ibid. 15. Иванова А. Квзисуверенитет як инструмент експансіоністської політики РФ в історичній ретроспективі. *Правова держава*. Вип. 34. Київ, 2023. С. 189–201.

References

1. Raic, David. *Statehood and the Law of Self-Determination*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2002. URL: <https://doi.org/10.1163/9789047403388> 2. President Woodrow Wilson's 14 Points (1918). *Milestone Documents*. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> 3. Raic David... 4. The messages and papers of Woodrow Wilson, Vol. 1, 1024, p. 475. Цит. за Raic P. 182. 5. Lenin V. Pro pravo nacij na samoviznachennja. 6. Raic David... 7. Document 246. Outline of Tentative Report and Recommendations Prepared by the Intelligence Section, in accordance with Instructions, for the President and the Plenipotentiaries, January 21, 1919 209 in Miller, David Hunter. *My Diary. At the Conference of Paris. With Documents*. Vol. IV. New York: Appeal Printing Company. 1924. pp. 223, 227–228. 8. Ibid. 9. Ibid. 10. Max Huber. The Island of Palmas (or Miangas) forms in its entirety a part of Netherlands territory. Reports of International Arbitral Awards, 1928, опублікованому United Nations, 2006. 11. Xenia Joukoff Eudin. The German Occupation of the Ukraine in 1918. *The Russian Review*. Vol. 1, No. 1, Nov., 1941, pp. 90–105. URL: <https://doi.org/10.2307/125435> 12. Römeris Mykolas. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. C. 36–38. 13. Ibid. 14. Ibid. 15. Иванова А. Квзисуверенитет як инструмент експансіоністської політики РФ в історичній ретроспективі. *Правова держава*. Вип. 34. Київ, 2023. С. 189–201.

Ivanova Anastasiia. The Right of Nations to Self-Determination: Woodrow Wilson's Concept and the Historical and Legal Reality in Eastern Europe of the Early Twentieth Century

The author deals with the history of formation and essence of the right of nations (peoples) to self-determination as a fundamental principle of international and constitutional law and as a phenomenon of political and legal life, and also examines the historical features of its application in the proclaimed national republics of the interwar period, namely Lithuania and Ukraine.

Considering the right of peoples to self-determination as a fundamental principle of constitutional and international law, the author summarises that for Woodrow Wilson it was primarily about the protection of national minorities and ethnic groups, not by external protection, but by empowering them to protect themselves through internal mechanisms of democratic self-government. This is a very specific political tool and an effective way of eliminating the most conflict-generating factor for post-war peace in Europe and the world.

The author also points out another extremely important unspoken principle necessary for the realisation of the right to self-determination, namely the vitality of the state. Thus, reports and recommendations have repeatedly stated that Ukraine must demonstrate its own viability in order to be a fully-fledged political entity in the resolution of territorial issues.

The author also examines the different interpretations of the right of peoples to self-determination by different political governments in Lithuania and Ukraine. The principle laid down in Wilson's 14 points was applied in the Ukrainian People's Republic as a development of the idea of self-government of national minorities. The people of Ukraine were recognised by the government of the Central Rada as citizens of the Ukrainian People's Republic as a whole.

The Bolsheviks had their own interpretation, which nominally recognised the right of Ukrainians to self-determination, but which meant that this right could only be realised by the Bolsheviks themselves, or by those who accepted their programme, effectively denying the Ukrainians the right to self-determination and recognition.

Comparing the realisation of the right to self-determination in inter-war Lithuania, the author's own interpretation of the right of peoples to self-determination in relation to the Republic of Lithuania was the same as that of occupying Germany, which consisted in recognising the independent Lithuanian state only as a state linked to the German Reich by ties and conventions of a strong and permanent alliance and agreements, especially in the military, transport, peacekeeping and energy sectors, as well as the fulfilment of the above-mentioned conditions.

The right of nations to self-determination, as well as other political and legal instruments aimed at the independent political life of nationalities, ranging from the free expression of will to sovereignty itself, have been subjected to considerable pressures and tests in attempts to achieve other than immanent goals, especially in attempts to legalise the policy of expansionism. The search for the protection of legal and political instruments and mechanisms from political manipulation seems to be a promising area for further research.

Key words: right to self-determination, self-government, sovereignty, Lithuania, Ukraine.

DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-327-336

УДК 321.11; 341.21; 342.15(477)

Л. В. ХУДОЯР,
кандидат юридичних наук*
ORCID: 0000-0003-2386-1869

**ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПИТАННЯ
В КОНЦЕПЦІЯХ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.**

У статті зроблена спроба розглянути один з важливих аспектів процесу суверенізації українського народу – визначення меж українського етнічного територіального простору у процесі відтворення української національної держави. Проаналізовані методологічні підходи провідних українських політиків і науковців кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. до проблеми об'єднання розрізнених українських етнічних земель у теоретичних концепціях соборної української держави.

Ключові слова: територія української держави, українська етнічна територія, концепції українського державотворення, соборність українських земель, кордони української держави.

Khudoiar Lesia. The territorial issue in the concepts of Ukrainian state formation of the end of the 19th – the first quarter of the 20th century

The article attempts to consider one of the important aspects of the process of the sovereignty of the Ukrainian people – the determination of the boundaries of the Ukrainian ethnic territorial space in the process of the reproduction of the Ukrainian national state. The methodological approaches of the leading Ukrainian politicians and scientists of the end of the 19th and the first quarter of the 20th centuries have been analyzed. to the problem of uniting the disparate Ukrainian ethnic lands in the theoretical concepts of the conciliar Ukrainian state.

Key words: the territory of the Ukrainian state, the Ukrainian ethnic territory, the concepts of Ukrainian state formation, the conciliar of Ukrainian lands, the borders of the Ukrainian state.

Актуальність теми. Актуальним для збереження територіальної цілісності України в умовах сучасної російської воєнної експансії є дослідження теоретико-методологічних засад формування та юридичного оформлення статусу території сучасної української держави.

Огляд літератури. Різним теоретичним аспектам проблематики території як простору самовизначення народу, в межах якого реалізується державний суверенітет України, присвятили численні праці вітчизняні вчені різних часів. Зокрема, це В. Антонович, Ю. Бачинський, О. Бойко, О. Бочковський,

* **Khudoiar Lesia**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)